

Z WARSZTATU HISTORYKA I ARCHIWISTY

ARCHEION, T. CXVI
WARSZAWA 2015

ALEKSANDER WABISZCZEWICZ
(Białoruś)

STAN ZACHOWANIA I CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁÓW DOKUMENTALNYCH II RZECZYPOSPOLITEJ W ARCHIWUM PAŃSTWOWYM OBWODU BRZESKIEGO

Tworzenie i kształtowanie się Archiwum Państwowego Obwodu Brzeskiego (GABO) odbywało się w latach 1940–1941. Na posiedzeniu Brzeskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego (28 stycznia 1940 r.) omawiano zagadnienie „O reorganizacji i centralizacji archiwów w obwodzie brzeskim” i ustalono, że: „1. Wszystkie archiwa instytucji rządowych, organizacji stanowych oraz społecznych byłego państwa polskiego, działających do 17 września 1939 r., zostają zlikwidowane, jako instytucje i organizacje resortowe, a przechowywane w nich akta i dokumenty wchodzi odtąd w skład Jednolitego Państwowego Zespołu Archiwalnego (ros. „EGAF”).

2. Wszystkie akta i korespondencja instytucji rządowych, organizacji stanowych i społecznych, zakończone do 17 września 1939 r., zostają przekazane do obwodowego Państwowego Archiwum Historycznego Oddziału Archiwalnego UNKWD obwodu brzeskiego oraz do rejonowych archiwów oddziałów UNKWD obwodu brzeskiego [...]”¹.

Nieco później, 11 lutego 1940 r., Rada Komisarzy Ludowych (RKL) Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR) podjęła uchwałę o utworzeniu oddziałów archiwów przy zarządach NKWD w obwodach zachodnich oraz archiwów obwodowych². Zgodnie z nią zostało utworzone również GABO.

Na podstawie decyzji Brzeskiego Miejskiego Komitetu Wykonawczego przekazano na potrzeby archiwum od 1 lutego 1940 r. tymczasowe pomieszczenie przy ulicy Zygmuntowskiej 17³. Nieco później, 9 sierpnia 1940 r., decyzją Brzeskiego Miejskiego Komitetu Wykonawczego przekazano na potrzeby oddziału archiwalnego NKWD obwodu brzeskiego i Państwowego Archiwum Obwodu Brzeskiego dwupiętrowy budynek przy ulicy Białostockiej 42⁴ (obecnie ulica Radzieckich Pograniczników 34), w którym w okresie międzywojennym mieś-

¹ Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego (GABO), zespół nr 733, inwentarz 1, akta 1, k. 16.

² Ibidem, k. 36.

³ Ibidem, k. 31.

⁴ Ibidem, k. 62.

ciła się Komenda Powiatowa w Brześciu oraz Wydział Śledczy Policji Państwowej. W tym budynku do 2011 r. przechowywano zespoły archiwalne z okresu międzywojennego.

Do czerwca 1941 r. w zbiorach GABO znalazło się ok. 500 tys. j.a. z lat 1800–1939⁵. Wśród nich większość dokumentów stanowiły dokumenty Poleskiego Urzędu Wojewódzkiego, starostw powiatowych, Izby Skarbowej w Brześciu, organów sądowych, prokuratury, policji, zarządów ziemskich, przedsiębiorstw przemysłowych, kuratorium okręgu szkolnego w Brześciu (poleskiego) i inne.

Opracowywaniem i wykorzystywaniem dokumentów archiwum zajęły się organy NKWD. Świadczy o tym akt kontroli GABO z 15 sierpnia 1940 r.:

„[...] W archiwum przechowywanych jest 87 różnych zespołów, z których większość jest nieopracowana. W pierwszej kolejności opracowywane są materiały archiwalne drugiego oddziału Sztabu Generalnego IX Korpusu byłej Armii Polskiej i Wydziału Śledczego Policji Powiatowej w Brześciu, wraz z tworzeniem kartoteki elementu kontrewolucyjnego. Opracowane materiały archiwalne są wykorzystywane do pracy operacyjnej organów NKWD. Liczba zaświadczeń wydawanych przez organy NKWD dochodzi do 100 sztuk dziennie. Pracownicy oddziału archiwalnego oraz archiwum państwowego pracują w tych samych godzinach co pracownicy działów operacyjnych UNKWD, tj. od 9.00 do 17.00 i od 21.00 do 2.00”⁶.

W raporcie naczelnika oddziału archiwalnego UNKWD w Brześciu I.S. Nikiszina skierowanym do komisarza ludowego spraw wewnętrznych BSRR L. Canawego (16 października 1940 r.) czytamy:

„[...] za lipiec, sierpień, wrzesień oraz pierwszą połowę października organom NKWD wydano 2257 zaświadczeń archiwalnych na osoby z kompromitującymi materiałami. Wykryto w trakcie opracowania i przetłumaczono z języka polskiego na rosyjski około 500 arkuszy drukarskich materiałów archiwalnych odzwierciedlających formy i metody działania byłego wywiadu polskiego. Łącznie organy NKWD wydały 5677 zaświadczeń archiwalnych dotyczących osób z materiałami kompromitującymi. Opracowano materiał na temat historii powstania i funkcjonowania podstawowych partii i organizacji kontrewolucyjnych istniejących na terenie całej Polski [...]”⁷.

Wydarzenia wojenne w latach 1941–1944 stały się poważną próbą dla GABO. Z powodu błyskawicznej ofensywy wojsk hitlerowskich Niemiec na ZSRR nie została przeprowadzona ewakuacja zbiorów archiwalnych z Brześcia w głąb Rosji. Podczas okupacji hitlerowskiej w budynku archiwum znajdowało się gestapo. Prace nad dokumentami były prowadzone w ograniczonym zakresie wyłącznie przez Niemców. Zniszczono 30 tys. j.a., w głąb Niemiec wywiezio-

⁵ Ibidem, sygn. 19, k. 1.

⁶ Ibidem, inwentarz 3, sygn. 2, k. 14.

⁷ Ibidem, sygn. 1, k. 25, 26.

no ok. 20 tys. j.a. i 50 tys. kart z kartoteki Wydziału Śledczego Polskiej Policji Państwowej. W momencie wyzwolenia miasta spod okupacji niemieckiej (koniec lipca 1944 r.) zachowało się 25 zespołów (450 tys. j.a.)⁸. Część materiałów została wrzucona do wilgotnych piwnic, gdzie całkowicie zgniło ok. 5 tys. j.a., uszkodzeniu uległo ok. 10 tys. j.a., pozostałe zostały na strychu (połowa z nich stanowiła rozsyp)⁹. Zawartość biblioteki naukowo-informacyjnej zrzucono na stos w czytelnicy. Niemal 1/5 negatywów szklanych oraz pozytywów dokumentów została zniszczona, podobnie jak aparat ewidencyjno-informacyjny.

W latach 1944–1949 rozpoczęto w GABO prace w zakresie systematyzacji dokumentów polskich instytucji i organizacji. Podczas porządkowania materiałów archiwalnych sporządzono ponownie aparat ewidencyjny i naukowo-informacyjny, tworząc warunki dla zapewnienia bezpieczeństwa dokumentów¹⁰. Zaobserwowano jednak brak wykwalifikowanych i doświadczonych pracowników archiwalnych. W 1946 r. np. spośród pracowników archiwum wyższe wykształcenie posiadała tylko 1 osoba, niepełne wyższe — 2 osoby, średnie i niepełne średnie wykształcenie — 10 osób. Staż pracy pracowników wynosił: 5 i więcej lat (1 osoba), 1–3 lata (14 osób), do roku (9 osób)¹¹. Mimo to do 1950 r. została przeprowadzona początkowa systematyzacja zasobu (uporządkowanie rozsypu).

W latach 50.–80. XX w. postępował proces kształtowania się GABO. W latach 50. rozpoczęto naukowo-techniczne opracowania dokumentów, ponadto oceniono wartość dokumentów ze zbiorów związanych z działalnością instytucji i organizacji II Rzeczypospolitej pod kątem naukowym oraz możliwości ich praktycznego wykorzystania. W archiwum powstał wykwalifikowany zespół pracowników.

Zgodnie z decyzją z 5 lutego 1954 r. Obwodowej Rady Deputowanych w Brześciu utworzono na bazie byłych archiwów obwodowych (Archiwum Państwowego Obwodu Pińskiego oraz Archiwum Państwowego Obwodu Baranowickiego) oddziały GABO w Pińsku i Baranowiczach. Było to spowodowane likwidacją obwodów pińskiego i baranowickiego¹². Przekazano również do GABO dokumenty z miasta Baranowicze. Szczególnie pokaźne były zbiory, które przekazano w 1966 r. z oddziału w Pińsku (zbiory instytucji i organizacji powiatów pińskiego, łuninieckiego, stolińskiego, drogoczyńskiego) do GABO.

W latach 1948–1963 przeprowadzano ekspertyzę wartości dokumentów zespołów. Wydzielono i wybrakowano dokumenty, które nie miały naukowe-

⁸ *Polska–Białoruś. Wspólne dziedzictwo historyczne: przewodnik po materiałach archiwalnych 1918–1939*, t. 1, Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego, Archiwum Państwowe Obwodu Grodzieńskiego, oprac. i red. nauk. E. Rosowska, A. Smalanczuk, A. Wabiszczewicz, A. Wielikij, Warszawa 2013, s. 19–20, 39–40.

⁹ GABO, zespół nr 733, inwentarz 1, sygn. 19, k. 1.

¹⁰ *Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego. Przewodnik po zespołach 1919–1939*, oprac. A.W. Terebuń [i in.], red. A.G. Karapuzowa (gł. red.) [i in.], Brześć 2010, s. 8.

¹¹ GABO, zespół nr 733, inwentarz 1, sygn. 27, k. 5, 6.

¹² *Ibidem*, inwentarz 1, sygn. 151, k. 1, 2.

go i praktycznego znaczenia. Przykładowo w zespole 1. Poleski Urząd Wojewódzki wydzielono i wybrakowano 6492 j.a. akt oraz 455 kg rozsypanych dokumentów¹³, w zespole 2042. Prokuratura Sądu Okręgowego w Pińsku — 58 595 j.a. akt i 145 kg rozsypanych (sprawy z oskarżenia o naruszenie zasad ewidencji wojskowej, znieważenie osób, drobne kradzieże, oszczerstwa i in.)¹⁴. W latach 1951, 1954–1955 w zespole 59. Kuratorium okręgu szkolnego w Brześciu wydzielono i wybrakowano 6629 j.a. akt i 500 kg rozsypanych (akta odbioru prac budowlanych, kontroli pomieszczeń szkolnych, kosztorysy wydatków gospodarczych, podania nauczycieli o podwyżki płac, prace kontrolne uczniów z matematyki, fizyki, języka obcego, arkusze inwentaryzacyjne i in.)¹⁵. W 1952 r. w zespole 60. Poleski Okręgowy Urząd Ziemski wydzielono i wybrakowano 623 j.a. (dokumentacja finansowa przychodów i rozchodów, pokwitowania na zakup instrumentów mierniczych i pomocy kancelaryjnych, kopie wezwań ludności do okręgowych komisji ziemskich w celu wyjaśnienia spraw spornych, księgi inwentarzowe, dzienniki rejestracji korespondencji wchodzącej i wychodzącej, księgi ewidencji rozmów telefonicznych, podania ludności o wydanie planów nadanej ziemi i in.)¹⁶. W zespole 53. Okręgowa Izba Kontroli Państwowej Województwa Wołyńskiego i Poleskiego wydzielono i wybrakowano 6845 j.a.¹⁷, w zespole 350. Urząd Skarbowy Podatków i Opłat Skarbowych w Brześciu — 7551 j.a.¹⁸, w zespole 393. Sędzia Śledczy pow. brzeskiego Wydziału Zamiejscowego w Brześciu Sądu Okręgowego w Pińsku — 3080 j.a.¹⁹, w zbiorze 37. Zarząd Gminy w Prużanie, pow. prużański — 228 akt j.a.²⁰, a w zespole 2032. Sąd Pokoju I Okręgu w Pińsku — 23 368 j.a. w 1950 r. i 2786 j.a. w 1953 r.²¹ Wśród dokumentów organów sądowych i prokuratury za bez znaczenia uznawano sprawy z oskarżenia obywateli o drobne sprawy kryminalne, łamanie ustalonych zasad. Przykładowo w zespole 68. Prokuratura Sądu Okręgowego w Pińsku. Wydział Zamiejscowy w Brześciu wydzielono i wybrakowano w 1951 r. 38 512 j.a. (sprawy z oskarżenia o drobne kradzieże, naruszenie zasad handlu i przepisów drogowych, sprawy przerwane z powodu braku dowodów)²².

W latach 60.–80. XX w. doskonalono poziom opracowania inwentarzy, a ponadto prowadzono prace nad tworzeniem aparatu naukowo-informacyjnego oraz realizowano mikrofilmowanie poszczególnych zespołów.

¹³ *Polska–Białoruś. Wspólne dziedzictwo...*, s. 100.

¹⁴ *Ibidem*, s. 164.

¹⁵ *Ibidem*, s. 128.

¹⁶ *Ibidem*, s. 112.

¹⁷ *Ibidem*, s. 141.

¹⁸ *Ibidem*, s. 108.

¹⁹ *Ibidem*, s. 166.

²⁰ *Ibidem*, s. 88.

²¹ *Ibidem*, s. 159.

²² *Ibidem*, s. 165.

W tym czasie obowiązywały ograniczenia w zakresie korzystania z wielu materiałów archiwalnych. Oprócz akt opisanych w inwentarzach przechowywania jawnego, w zasobie znajdowały się również materiały nieudostępniane badaczom, o których informacje zawarte były w inwentarzach przechowywania tajnego. Zazwyczaj utajnione akta były częścią zespołów udostępnianych. Tylko niewielką liczbę zespołów utajniono w całości. Pod wpływem procesów społeczno-politycznych zachodzących w Związku Radzieckim poczyniono pewne kroki w kierunku ułatwiania dostępu do źródeł archiwalnych, które wcześniej były tajne. Podczas odwilży w latach 1955–1958 część akt GABO wyłączonych z powodu utajnienia z udostępniania (dokumenty organów policji, urzędów skarbowych, banków, nadleśnictw, zarządów gmin i innych) przekwalifikowano do przechowywania jawnego. Następne takie decyzje dotyczące odtajnienia materiałów archiwalnych zapadły w okresie tzw. pierestrojki i głośności Gorbaczowa w latach 1988–1991. Proces docelowego odtajnienia dokumentów został ukończony już w okresie postsowieckim. Tylko w 1988 r. odtajniono 2540 j.a. z 96 zespołów, w tym z 95 odtajniono w całości²³. Dostępne dla badaczy stały się odtajnione materiały dokumentalne Poleskiego Urzędu Wojewódzkiego, starostw powiatowych województwa poleskiego, zarządów gmin, organów policji (Poleska Wojewódzka oraz Powiatowe Komendy Policji Państwowej), wojska (dowództwa korpusu nr 9), obozu w Berezie Kartuskiej, więzień, sądów, kancelarii adwokackich, Kuratorium Poleskiego Okręgu Szkolnego (w Brześciu) i inne.

W okresie od 1991 r. do początków XXI w. działalność GABO stała się w pełni funkcjonalna. Dokumenty archiwalne są swobodnie udostępniane do celów naukowych, praktycznych i społeczno-kulturalnych różnych instytucji, organizacji i obywateli nie tylko Białorusi, ale też Polski i innych krajów. Trwa udoskonalenie metod opracowania inwentarzy archiwalnych. W wyniku połączenia niewielkich zespołów stworzono większe zespoły archiwalne. Podejmowane są działania mające na celu poprawę zaplecza materialno-technicznego archiwum.

Archiwalia zgromadzone w GABO pochodzą głównie z terenu byłego województwa poleskiego i powiatu baranowickiego województwa nowogródzkiego międzywojennej Polski (obecnie ziemie te w przeważającej mierze znajdują się w obrębie obwodu brzeskiego Białorusi).

W GABO przechowywane są też dokumenty, które zostały wytworzone na terenie innych województw i powiatów II Rzeczypospolitej. Przykładowo, w zespole 1. Poleski Urząd Wojewódzki (Urząd Wojewódzki Poleski, 26 152 j.a.) są raporty, materiały informacyjne i inne dokumenty nie tylko wojewody poleskiego, ale również wojewodów białostockiego, wileńskiego, nowogródzkiego, wołyńskiego, lubelskiego, lwowskiego oraz innych województw; zespół 102. Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy i Opieki nad Wychodźcami w Brześciu

²³ GABO, zespół nr 733, inwentarz 1, sygn. 1148, k. 68.

(Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy i Opieki nad Wychodźcami w Brześciu, 367 j.a.) zawiera korespondencję z urzędami państwowymi pośrednictwa pracy dotyczącą zatrudnienia i opieki nad imigrantami w innych miastach (Białymstoku, Nowogródka, Krakowie, Łodzi, Chełmie, Łucku, Kielcach); w zespole 50. Izba Skarbowa w Brześciu (Izba Skarbowa w Brześciu, 15 497 j.a.) znajdują się protokoły konferencji naczelników urzędów skarbowych oraz ich oddziałów — warszawskiego, wileńskiego, brzeskiego, łódzkiego, lwowskiego.

Okólniki, zarządzenia, wytyczne, instrukcje Białowieskiej oraz Siedleckiej Dyrekcji Lasów Państwowych, mapy zalesiania nadleśnictw i inne informacje dotyczące leśnictwa zachowane są w wielu zespołach GABO: w zespole 1575. Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Białowieży (Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Białowieży, 20 j.a.), w zespole 2449. Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Siedlcach (Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Siedlcach, 210 j.a.) oraz w zespole 1576. Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Radomiu (Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Radomiu, 38 j.a.).

W związku z tym, że terytorialny zasięg działania kuratorium poleskiego okręgu szkolnego (w Brześciu) obejmował województwa: poleskie, nowogródzkie (powiaty baranowicki, nieświeski, stołpecki), białostockie (powiaty białostocki, bielski, wysoko-mazowiecki, łomżyński, ostrołęcki, ostrowski, sokulski, szczuczyński), to źródeł do zagadnień dotyczących historii edukacji i kultury na tych terenach warto szukać w zespołach: 59. Kuratorium Okręgu Szkolnego w Brześciu (Kuratorium Okręgu Szkolnego w Brześciu, 19 662 j.a.), 310. Powiatowe inspekcje szkolne Poleskiego Okręgu Szkolnego (Powiatowe inspekcje szkolne Poleskiego Okręgu Szkolnego, 1069 j.a.). Interesujące są również materiały prywatnego humanistycznego gimnazjum koedukacyjnego w Białymstoku (Prywatne Humanistyczne Gimnazjum Koedukacyjne w Białymstoku) przechowywane w zespole 402. (4 j.a.) — protokół komisji egzaminacyjnej o dopuszczenie do egzaminów maturalnych absolwenta Lejby Ryzikowa (1938), tabele wyników w nauce uczniów.

Wiele dokumentów będzie przydatnych do analizy działalności policji i więzień. W zespole 2000. Komendy powiatowe Policji Państwowej z terenu województw białostockiego, warszawskiego, wileńskiego, wołyńskiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, lubelskiego (Komendy powiatowe Policji Państwowej z terenu województw białostockiego, dworca kolejowego, wileńskiego, wołyńskiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, lubelskiego, 127 j.a.) odznaczono w 2004 r. dokumenty kieleckiej powiatowej komendy głównej policji państwowej. Prawdopodobnie dokumenty strukturalnych oddziałów twórcy zespołu zostały ewakuowane przez polskie wojskowe i policyjne formacje we wrześniu 1939 r. Mimo że akta rzadko są kompletne, to można wśród nich odnaleźć oryginalne dokumenty — deklaracje internowanych Ukraińców, więźniów obozu Strzałkowo (powiat słupecki, rok 1924), informacje na temat działalno-

ści wywiadowczej i dywersyjnej niemieckich partii politycznych i organizacji w II Rzeczypospolitej (1939) i innych.

Tylko 3 j.a. (okólniki Ministerstwa Sprawiedliwości II Rzeczypospolitej, korespondencja z podległymi instytucjami i więzieniem w Wiśniczu, z terenu powiatu bocheńskiego województwa krakowskiego) zawarte są w zespole 1999. Więzienie w Wiśniczu (więzienie w Wiśniczu, powiat bocheński). Do samodzielnego zespołu dokumenty przekazano w 2004 r. (ich podstawowe opracowanie w zespole Komendy Powiatowej Głównej Policji Państwowej w Pińsku wykonano w latach 1946–1953).

Wśród zespołów poświęconych wojsku polskiemu należy wyróżnić zespół 363. Ośrodek Wyszkożenia Rezerw Piechoty w Różanie nad Narwią Dowództwa okręgu korpusu nr 1 (Ośrodek Wyszkożenia Rezerw Piechoty w Różanie nad Narwią, 422 j.a.). Ten ośrodek szkolenia rezerwy piechoty znajdował się w gminie Szczawin w powiecie ostrołęckim województwa białostockiego. W zespole są rozkazy, zarządzenia i instrukcje Ministerstwa Spraw Wojskowych II Rzeczypospolitej, Centrum Szkolenia Rezerwy Piechoty w Różanie nad Narwią, korespondencja, raporty dowódców jednostek oraz akta i spisy wojskowych, oficerów rezerwy i inne.

Dokumenty oddziału spółki z ograniczoną odpowiedzialnością „Syndykat Emigracyjny” w Pińsku (Syndykat Emigracyjny sp. z o.o., Oddział Okręgowy w Pińsku) (zespół nr 2082), których liczba wynosi 1513 j.a., pozwalają prześledzić migracje ludności Polesia zarówno w ramach kontynentu europejskiego, jak i za ocean. Wśród nich można znaleźć okólniki, zarządzenia, wytyczne, instrukcje Ministerstwa Spraw Wewnętrznych II Rzeczypospolitej, Syndykatu Emigracyjnego oraz korespondencję dotyczącą trybu i warunków emigracji ludności, transportu emigrantów do różnych krajów Europy (Francja, Belgia), Bliskiego Wschodu (Palestyny), Ameryki Północnej i Południowej (Argentyny, Brazylii, Paragwaju, Urugwaju, Kanady), Australii i innych.

Przydatne do badania repatriacji ludności w pierwszej połowie lat 20. wydają się być listy uchodźców pierwszej wojny światowej, powracających do Polski z różnych guberni i miast sowieckiej Rosji oraz wschodnich ziem Białorusi (Moskwy, Piotrogradu, Samary, Saratowa, Kazani, Irkucka, Krasnojarska, Permi, Tomska, Tiumeni, Kustanaja, Semipałatyńska, Taszkentu i innych), które znajdują się w zespole 723. Punkt Rozdzielczo-Ewakuacyjny w Warszawie Polskiej delegacji do spraw repatriacji, Oddział w Baranowiczach (Delegacja RP w Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji, Punkt Rozdzielczo-Ewakuacyjny w Warszawie, Oddział w Baranowiczach, 281 j.a.).

Tabela 1. Problematyka i tematyka dokumentów z lat 1918–1939, przechowywanych w Archiwum Państwowym Obwodu Brzeskiego²⁴

	Liczba zespołów	Liczba inwentarzy zespołów	Liczba jednostek archiwalnych
Wybory do sejmu i senatu	1	11	2203
Lokalne organy władzy państwowej (urząd wojewódzki, starostwa powiatowe oraz inne)	16	52	70 677
Organy samorządu terytorialnego (magistraty miejskie (zarządy), zarządy gmin oraz inne)	61	83	28 478
Organy policji	12	23	16 712
Sądy, prokuratura	39	94	91 507
Adwokaci, notariusze	44	44	3717
Obóz, więzienia	9	18	19 355
Wojska, służby graniczne, organizacje militaryzowane	26	36	16 720
Organy finansowe, podatkowe, opłata akcyzy, banki, hipoteka	39	70	76 258
Organy zabezpieczenia socjalnego	12	26	22 715
Rolnictwo i leśnictwo	31	42	4504
Przemysł, transport, łączność	13	15	2416
Organizacje społeczne	8	10	1500
Instytucje edukacyjne, ochrony zdrowia	13	24	21 908
Struktury wyznań	4	9	4551
Emigracja, repatriacja	3	4	1800
Ocena i likwidacja skutków zniszczeń pierwszej wojny światowej	5	6	16 678
Razem:	336	567	401 699

Na 16 zespołów lokalnych organów władzy państwowej składa się 70 677 j.a. Dotyczą one zarówno obszaru całego województwa poleskiego, jak i ośmiu

²⁴ Opracowana przez autora; zob.: *Polska–Białoruś. Wspólne dziedzictwo...*, s. 16–110.

jego powiatów (Brześć, Drohyczyn, Kobryń, Kossowo, Łuniniec, Pińsk, Prużany, Stolin), oraz powiatu baranowickiego w województwie nowogródzkim. Największym zespołem jest zespół 1. Poleski Urząd Wojewódzki (Urząd Wojewódzki Poleski) — 26 152 j.a. W zespołach wymienionych dziewięciu starostw powiatowych zgromadzonych jest 41 553 j.a. Jednym z większych jest zespół 2001. Starostwo Powiatowe Pińskie (Starostwo Powiatowe Pińskie) — 24 194 j.a. Znajdują się w nim dokumenty dotyczące organizacji i działalności starostwa pińskiego i podległych mu organów samorządu terytorialnego, stanu rolnictwa, zagospodarowania gruntów, prowadzenia parcelacji, chutoryzacji gospodarstw chłopskich, melioracji gruntów, a także ruchu społeczno-politycznego na tych terenach, nastrojów ludności, działalności polskich, ukraińskich, białoruskich, rosyjskich i żydowskich partii politycznych i organizacji społecznych oraz Muzeum Polesia w Pińsku i inne.

Wśród 61 zespołów organów samorządu terytorialnego (28 478 j.a.) jest 13 zespołów (19 666 j.a) magistratów (urzędów miejskich): województwo poleskie — 12 (Brześć, Wysoko-Litowsk, Kamieniec-Litowsk, Kossowo, Łuniniec, Łogiszyn, Pińsk, Prużany, Stolin, Brzoz-Kartuska, Gorodnaja, Dawid-Horodok), województwo nowogródzkie — 1 (Baranowicze). O zawartości tych materiałów świadczy przegląd inwentarzy zespołu 5. Urząd Miejski w Brześciu (Urząd Miejski w Brześciu, 11 049 j.a). Wynika z nich, że można w nich znaleźć regulaminy urzędu miasta, protokoły z posiedzeń rady miejskiej, budżety miasta i raporty o ich wykonaniu, raporty i informacje o działalności magistratu, a ponadto informacje o: przedsiębiorstwach przemysłowych i placówkach handlowych, podatkach komunalnych ciążyących na mieszkańcach, działalności amerykańskiej misji w Brześciu w latach 1919–1923, działaniach podejmowanych na rzecz upiększania miasta, pracy placówek medycznych, aptek, bibliotek, instytucji kulturalno-oświatowych i innych oraz na temat szkód powstałych w Brześciu w latach pierwszej wojny światowej. W zespole 2005. Urząd Miejski w Pińsku (Urząd Miejski w Pińsku, 6509 j.a) znajdują się karty rejestracyjne mieszkańców Pińska, listy poleskich, akta osobiste pracowników magistratu (urzędu miasta) i instytucji mu podległych (aptekarzy, lekarzy, położnych, architektów, nauczycieli, strażaków) i inne. Ważnym źródłem historycznym jest kopia dokumentu, w którym Stanisław August Poniatowski, król Rzeczypospolitej nadaje Pińskowi w 1770 r. prawo magdeburskie. W 39 zespołach urzędów gminnych (5061 j.a) znajdują się protokoły z posiedzeń zarządów gmin, komisji wyborczych, budżety gmin i raporty na temat ich wykonania, dane statystyczne dotyczące liczby ludności, gospodarstw, powierzchni upraw, informacje na temat organizacji gospodarczych i społecznych, parcelacji gruntów, opodatkowania mieszkańców, powołania do wojska polskiego, budowy i remontu szkół, dróg i mostów, stanu sanitarnego gmin i zwalczania chorób zakaźnych itd. W niektórych aktach można znaleźć informacje o charakterze prywatnym (akta osobowe, listy członków zarządów, rad gmin i inne). Przykładowo w zespole 2030. Zarządy

Gmin Powiatu Stolińskiego (Zarządy Gmin Powiatu Stolińskiego, 255 j.a) są listy członków zarządów gminnych, sołtysów, radnych, poborowych, właścicieli ziemskich, ankiety wychowanków schroniska stolińskiego, właścicieli sklepów, listy miejscowości gminnych.

Tragiczne skutki Holokaustu przesądziły o słabym zabezpieczeniu dokumentów żydowskich wspólnot religijnych. W GABO jest przechowywany zespół 370. Zarządy Żydowskich Gmin Wyznaniowych Województwa Poleskiego (Zarządy Żydowskich Gmin Wyznaniowych Województwa Poleskiego), który nie wyróżnia się dużą liczebnością akt (w sumie 53 j.a). Całokształt dokumentów zespołu jest ubogi. Nie zachowały się materiały zarządów gmin wyznaniowych żydowskich z lat 1925–1927. Najpełniej zachowały się dokumenty zarządów brzeskiej i pińskiej gminy wyznaniowej żydowskiej, pozostałe gminy zaprezentują fragmentaryczne materiały (1–3 j.a. — zarządy gmin żydowskich w Wysoko-Litowsku, Dawid-Horodku, Domaczewie, Stolnie): protokoły z posiedzeń zarządów i rad gmin, komisji wyborczych, budżety gmin wyznaniowych żydowskich i inne.

Zważywszy, że przez wiele lat dostęp do znacznej części dokumentów organów policji był ograniczony dla badaczy, niezbędna wydaje się identyfikacja i wprowadzenie do obrotu naukowego nowych źródeł dotyczących życia społeczno-politycznego na ziemiach północno-zachodnich II Rzeczypospolitej. W dostępnych w GABO 12 zespołach organów policji (16 712 j.a.) znajduje się 9 zespołów (15 167 j.a) Powiatowych Komend Policji Państwowej. Wśród oryginalnych dokumentów zespołu 93. Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Brześciu (Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Brześciu, 6305 j.a.) są kwestionariusze i listy policjantów, wykazy właścicieli domów, osób internowanych, byłych żołnierzy formacji S. Petlury, S. Bułak-Bałachowicza, plany topograficzne gmin i inne (inwentarz 4.). W dokumentach zespołu 92. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu (Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu, 864 j.a.) są doniesienia i komunikaty informacyjne na temat działalności organizacji społeczno-politycznych na terytorium województwa poleskiego, protokoły przesłuchań, ankiety i akta śledcze obywateli, dane statystyczne na temat przestępczości na terenie województwa poleskiego, a także powiatu mińsko-mazowieckiego.

Pokaźnymi co do liczby akt (91 507 j.a.) są zespoły sądów i prokuratury (razem 39 zespołów). Szczególnie wyróżnia się zespół 2031. Sąd Okręgowy w Pińsku (Sąd Okręgowy w Pińsku) i 69. Sąd Okręgowy w Pińsku, Wydział Zamiejscowy w Brześciu (Sąd Okręgowy w Pińsku, Wydział Zamiejscowy w Brześciu) — odpowiednio 24 173 i 25 241 j.a. W zespole 2031. są akta dotyczące oskarżenia obywateli o działalność komunistyczną, nieposłuszeństwo organom władzy, udzielanie pomocy władzom sowieckim, walkę w oddziałach partyzanckich, udział w przestępstwach kryminalnych, nadużycia służbowe, samowolny wyrąb lasu, wypasanie bydła i inne. Znajdują się tam również informacje na temat

przedsiębiorstw przemysłowych i placówek handlowych, księgi rejestracji spółdzielni rolniczych, sklepów, aptek, banków, oddziałów i filii przedstawicielstw zagranicznych firm (londyńskiej firmy okrętowej *Cunard Line*, amerykańskiej firmy transatlantycznej *United American Lines* i inne). Badając problem rewindykacji własności kościelnej, należy zwrócić uwagę na sygnatury akt 469–576 (inwentarz 6.) zawierające materiały dotyczące ustalenia prawa do korzystania z prawa własności do nieruchomości, które powstały w związku z działaniami podjętymi przez biskupa pińskiej diecezji rzymskokatolickiej K. Bukraby.

Na razie badacze w małym stopniu wykorzystywali dokumenty kancelarii adwokackich i notarialnych — 44 zespoły (3717 j.a.). Wśród nich są materiały związane z głośnymi sporami sądowymi, np. akta dotyczące: obrony sądowej rzymskokatolickiego biskupa pińskiego Z. Łozińskiego (i jego następcy K. Bukraby), roszczeń w stosunku do Poleskiego Prawosławnego Konsystorza Duchownego związanych z rewindykacją ziem i nieruchomości należących do Cerkwi prawosławnej na terenie województwa poleskiego (w latach 1928–1933). Tworzą one zespół 2328. Adwokat Włodzimierz Śmigielski w Pińsku (Adwokat Włodzimierz Śmigielski w Pińsku, 236 j.a.).

Liczne są materiały dokumentalne organów finansowych i podatkowych, instytucji ściągających akcyzę bankową, wydziałów hipotecznych — 39 zespołów (76 258 j.a.). Zespół 2177. Sąd Okręgowy w Pińsku, Wydział Hipoteczny (Sąd Okręgowy w Pińsku, Wydział Hipoteczny, 2494 j.a.) zawiera akta dotyczące posiadania nieruchomości (według kolejności alfabetycznej nazw miejscowości, posiadłości, dworów, chutorów, folwarków, wsi, a następnie według powiatów) w miastach według ulic i domów, a ponadto księgi hipoteczne i akta własności ziemi i innych nieruchomości oraz inne. Należy przy tym zauważyć, że część dokumentów zespołu zawiera materiały o charakterze genealogicznym (metryki urodzenia, testamenty i inne), wiele dokumentów pochodzi z wieku XIX lub początku XX. Na uwagę zasługują również dokumenty zespołu 2071. Państwowy Bank Rolny, Oddział w Pińsku (Państwowy Bank Rolny, Oddział w Pińsku, 7005 j.a.) — akta sprzedaży posiadłości ziemskich (inwentarz 2., sygn. akt 3753–3894), korespondencja z administratorami i byłymi właścicielami majątków w sprawie sprzedaży majątków i ziemi majątków, akta dotyczące likwidacji zadłużenia majątków w stosunku do banków przedrewolucyjnej Rosji (inwentarz 2., sygn. akt 3895–4113). Jest też lista właścicieli majątków (inwentarz 2., sygn. akt 4116), którzy byli zadłużeni w stosunku do byłego Rosyjskiego Banku Szlacheckiego (1939) i inne.

Biorąc pod uwagę słaby poziom rozwoju przemysłu, brak rozbudowanej sieci dróg w województwach północno-wschodnich międzywojennej Polski, można zrozumieć mniejszy rozmiar zespołów GABO dotyczących przemysłu, transportu i łączności — razem 13 zespołów (2416 j.a.). W archiwum przechowywane są dokumenty największych przedsiębiorstw Pińska, np. w zespole 2372. Fabryka Sklejki, Spółka Braci Leopolda i Aleksandra Lurie (Fabryka Sklejki, Spółka

Braci Leopolda i Aleksandra Lurie, 127 j.a.) można znaleźć informacje na temat rekwizycji i wywozu urządzeń i narzędzi zakładu przez okupantów niemieckich w 1917 r. oraz korespondencję dotyczącą zwrotu maszyn i mienia zakładu, korespondencję z zagranicznymi firmami przemysłowymi i handlowymi w sprawie realizacji zamówień i dostaw gotowych produktów za granicę, zbytu produkcji, majątku i dochodach zakładu oraz inne. O działalności fabryki zapalek „Postęp-Wulkan” w Pińsku (zespół 2067.) (Fabryka Zapalek „Progress-Wulkan” w Pińsku, 178 j.a.) świadczą świadectwa przemysłowe fabryki, korespondencja dotycząca raportowania, pracy, wynagrodzeń, zakupu drewna, raporty na temat liczby pracowników, ich wynagrodzenia, inwestycji kapitałowych, dochodów fabryki i zapłaconych podatków, wyciągi z kont fabryki w amerykańskich i polskich bankach itp. Jednak mała ilość ocalałych dokumentów wielu przedsiębiorstw nie pozwala prześledzić ich działalności w pełnym zakresie. Są tylko 2 j.a., które zawierają: plan zakładu, korespondencję z pińskim starostwem powiatowym, wydziałem finansowym ds. działalności przedsiębiorstwa, akta prawne i informacje o wyprodukowanych wyrobach, próbki etykiet produkowanych win — 2306. Miodosytnia i Wytwórnia Win Owocowych Lei Hochstein (Miodosytnia i Wytwórnia Win Owocowych Lei Hochstein).

Materiałów dotyczących wojska, służb granicznych i organizacji zmilitaryzowanych należy poszukiwać w 26 zespołach (16 720 j.a.). Wśród licznych akt zgromadzonych w zespole 67. Dowództwo Okręgu Korpusu Nr 9 w Brześciu (Dowództwo Okręgu Korpusu Nr IX w Brześciu, 4836 j.a.) znajdują się: rozkazy, zarządzenia i instrukcje Ministerstwa Spraw Wojskowych II Rzeczypospolitej i jednostek wojskowych, raporty Dowództwa Okręgu Korpusu nr 9, wojewodów i tajne informacje dotyczące ruchu społeczno-politycznego, działalności partii politycznych, korespondencja w sprawie repatriacji polskich i radzieckich jeńców wojennych, akta osobowe wojskowych i inne. Akta osobowe i listy wojskowych, mapy szkoleniowe, schematy o charakterze wojskowo-technicznym, plany, rysunki znajdują się w zespole 2301. 84 Pułk Strzelców Poleskich w Pińsku (84 Pułk Strzelców Poleskich w Pińsku, 99 j.a.). Również tam są przechowywane niektóre materiały o wydarzeniach pierwszej wojny światowej (rozkazy dowództwa niemieckich jednostek wojskowych dotyczące prowadzenia działań wojennych w roku 1914), dokumenty dotyczące budowy obiektów wojskowych i inne.

W niektórych zespołach GABO przechowywane są dokumenty dotyczące powołania do armii polskiej mężczyzn pochodzących z poszczególnych powiatów województwa poleskiego — zespół 269. Powiatowa Komenda Uzupełnień, Brześć (Powiatowa Komenda Uzupełnień, Brześć, 1650 j.a.), zespół 2080. Powiatowa Komenda Uzupełnień, Łuniniec (Powiatowa Komenda Uzupełnień, Łuniniec, 4703 j.a.), zespół 2079. Powiatowa Komenda Uzupełnień, Pińsk (Powiatowa Komenda Uzupełnień, Pińsk, 1770 j.a.). Wśród nich są akta ewidencyjne wojskowych, akta dotyczące wydania zezwoleń na wyjazd za granicę,

wnioski w sprawie rent w związku z kalectwem, archiwalia dotyczące przyjęcia wolontariuszy, listy poborowych, żołnierzy rezerwy i inne.

Wśród zespołów służb granicznych należy wyróżnić zespół 2029. Brygada Korpusu Ochrony Pogranicza „Polesie” (Brygada Korpusu Ochrony Pogranicza „Polesie”, 50 j.a.). W aktach zespołu są obecne informacje o dyslokacji jednostek Korpusu Ochrony Pogranicza i radzieckich oddziałów granicznych na granicy polsko-sowieckiej, protokoły z posiedzeń i korespondencja komisji sowiecko-polskiej pośredniczącej przy rozpatrywaniu konfliktów granicznych, informacje dotyczące sytuacji społeczno-politycznej i stanu gospodarczego radzieckich i polskich obszarów przygranicznych oraz inne.

Organizacje paramilitarne województwa poleskiego (Organizacje Paramilitarne Województwa Poleskiego) są w pierwszej kolejności reprezentowane przez zespół 268. (50 j.a.). Są w nim obecne akta tylko pięciu organizacji tego typu: Brzeskie Koło Szkolenia Wojskowego Kolejarzy, m. Brześć (akta 1–7); Kossowski Powiatowy Komitet Wychowania Fizycznego i Szkolenia Wojskowego, m. Kossowo (akta 8–18); Piński Policyjny Klub Sportowy przy Pińskiej Komendanturze Powiatowej, m. Pińsk (akta 19–38); Piński Wydział Szkolenia Wojskowo-Pocztowego, m. Pińsk (akta 39–46); Piński Powiatowy Inspektor ds. Badania Koni Sztabu Okręgu Korpusu nr 9, m. Pińsk (akta 47–49). Ponadto, są samodzielne zespoły urzędów okręgowych (Brześć), powiatowych, kółek (Drohyczyn, Łuniniec, Pińsk) Związku Strzelców, Związku Rezerwistów i Związku Oficerów Rezerwy RP, organizacji polskich legionistów, osadników i inne.

Dokumenty związane z działalnością struktur kościelnych głównych wyznań (prawosławnych, katolików) znajdują się w czterech specjalnych zespołach (4551 j.a.): 2059. Poleski Konsystorz Prawosławny (Poleski Konsystorz Prawosławny, 4264 j.a.), 2346. Kuria Biskupia w Pińsku (Kuria Biskupia w Pińsku, 182 j.a.), 2060. Wyższe Seminarium Duchowne im. św. Tomasza z Akwinu w Pińsku (Wyższe Seminarium Duchowne im. św. Tomasza z Akwinu w Pińsku, 90 j.a.), 2583. Kościół Rzymskokatolicki w Łachwie (Kościół Rzymskokatolicki w Łachwie, 15 j.a.).

Ogólnie rzecz biorąc, posiadane dokumenty w zespołach GABO są cennymi źródłami do badań historii wielu narodów (Białorusinów, Polaków, Rosjan, Ukraińców, Żydów itd.). W dużej mierze sprzyja temu wolny i stosunkowo szybki dostęp do wszystkich materiałów dokumentalnych z okresu II Rzeczypospolitej, które są przechowywane w GABO. Dla zainteresowanych użytkowników w czytelni archiwum są dostępne pomoce archiwalne (inventarze, indeksy rzeczowo-tematyczne, geograficzne i inne indeksy). Przechowywanie i wykorzystywanie archiwaliów w odpowiednich warunkach, w oddzielnym budynku, zapewniają wykwalifikowani i odpowiedzialni pracownicy archiwum (Brześć, ulica W. Chorużej 15). Wszelkie pytania użytkowników traktowane są z uwagą. Istnieje możliwość uzyskania kserokopii dokumentów, a także ich skanowania.

Korzystanie z cennych źródeł (zwłaszcza tych, które nie były jeszcze w obiegu naukowym) w celu prowadzenia badań nad poszczególnymi tematami dobrze rokuje. Materiały archiwalne będą przydatne również do badania genealogii rodów.

Istnieją jednak problemy z przechowywaniem i wykorzystaniem tych materiałów. W szczególności zaostrzyły się problemy związane z przechowywaniem dokumentów archiwalnych w związku z ich złym stanem fizycznym, blaknięciem tekstów itp. Potrzebny jest również zapis materiałów dokumentalnych w formie cyfrowej (w poprzednich dekadach przeprowadzono mikrofilmowanie poszczególnych zespołów), zapewnienie dostępu do nich nie tylko w czytelnicy, ale i w Internecie. Należy prowadzić dalsze ulepszanie pomocy archiwalnych (w tym w języku polskim, angielskim i innych).

Aleksander Wabiszczewicz, *State of Preservation and Content of the Archival Materials from the Period of the Second Republic in the Custody of the State Archives of the Brest Region*. The article presents the history of the formation of the resources of the State Archives in Brest. The author provides details about the legal basis for the establishment of the archive in 1939 and the subsequent organizational transformations and changes in its territorial scope after World War II. The State Archives in Brest were founded in the years 1940–1941 under regulations issued by the Soviet authorities for the territories annexed on 17 September 1939, which ordered that the records created by Polish authorities and institutions be transferred to the state archives within the structure of the NKVD. The article goes on to discuss the subsequent stages in the development of the historical resources of the archives, beginning with the acquisition of records of the former Polish governing bodies, offices, and institutions in the years 1939–1941. The author provides figures concerning the size of the resources since the foundation of the archives until the present day. By June 1941, the archives had accumulated approx. 500 thousand individual holdings dating from the years 1880–1939. Later in the text, the author analyses the methods and principles governing the processing of Polish materials, particularly those related to the appraisal of the archival value of the records collected. The body of the article is devoted to discussing the content and research value of Polish records kept in the archives. The primary focus is the archival material related to authorities and offices at voivodeship level, including the Voivodeship Office of Polesie, military administration, and judicial bodies from the territory of the Polesie Voivodeship. The author also mentions materials produced in other eastern voivodeships of the Second Republic (Białystok, Vilnius, Navahrudak, Volyn, Lublin, and Lviv), preserved in the fonds of the Brest Archives. The Belarusian researcher concludes that there is great research value in materials created by educational administration institutions and school authorities at voivodeship and poviat level, as well as those produced by schools and educational institutions, which take up a large part of the fonds. The article also discusses fonds from central and southern Polish voivodeships, which were incorporated into the Brest Archives as a result of the evacuation of records to the east in 1939. That category primarily comprises the records of police headquarters, forestry institutions, correctional authorities, and military units. Other sources of particular research value are materials from the 1920s relating to the repatriation of prisoners of war and Polish citizens from Russia to Poland after the conclusion of the Treaty of Riga. Those archival materials are discussed in detail in the article. The author also provides exact figures for the number of Polish materials held in the archives, broken down by categories of creators.

Aleksander Wabiszczewicz, *Etat de conservation et caractéristique des matériaux documentaires de la Deuxième République de Pologne aux Archives nationales de Brest*. L'article aborde l'histoire de la création des fonds des Archives nationales à Brest. L'auteur examine en détail la base juridique de la fondation des archives en 1939, les transformations organisationnelles ultérieures et les changements de la zone d'activité territoriale après la Deuxième Guerre mondiale. Les Archives nationales de Brest ont été créées entre 1940 et 1941, car selon les résolutions des autorités soviétiques des terrains annexés après le 17 septembre 1939, les dossiers des autorités et des institutions polonaises ont été transmis aux archives nationales qui faisaient partie de la NKWD de l'époque. La suite de l'article porte sur les phases consécutives de la création des fonds historiques suite à la reprise des documents des autorités, de l'administration et des institutions polonaises au cours des années 1939–1941. L'auteur cite les chiffres relatifs au volume des fonds depuis la création des archives à nos jours. En juin 1941, le nombre de dossiers relatifs à la période 1880–1939 s'élevait à environ cinq cent mille actes polonais. En outre, l'article traite des méthodes et principes d'élaboration des fonds polonais et notamment de l'évaluation de la valeur archivable de la documentation recueillie. L'essentiel de l'article est consacré au contenu et à la valeur de recherche des actes polonais conservés dans les archives. Avant tout, l'auteur présente en détail les archives des autorités et de l'administration au niveau de la voïvodie, notamment l'Office de la voïvodie de Polésie, l'administration militaire et les institutions judiciaires de la voïvodie de Polésie. Il attire également l'attention sur les matériaux des auteurs des autres voïvodies de l'Est de la Deuxième République de Pologne (Białystok, Vilnius, Novogrodek, Volyn, Lublin, Lviv) conservés aux Archives de Brest. Selon les estimations d'un chercheur biélorusse, les dossiers des institutions administratives d'enseignement et des autorités scolaires au niveau de la voïvodie et de la commune et les archives des écoles et établissements éducatifs présentent une grande valeur de recherche. L'article porte également sur les groupes d'auteurs provenant des voïvodies du Centre et du Sud de la Pologne qui ont migré jusqu'à Brest en raison de l'évacuation des dossiers vers l'Est en 1939. Ce sont avant tout les dossiers des commissariats de police, institutions forestières, organes pénitentiaires et unités militaires. Les sources des années 1920 relatives au rapatriement des prisonniers de guerre et de la population polonaise de Russie en Pologne suite au traité de Riga sont de grande valeur pour les recherches. Ces archives sont décrites en détail dans cet article. De surcroît, l'auteur cite les chiffres exacts relatifs à l'état des dossiers polonais des archives par catégorie d'auteurs des actes respectifs.

ALEKSANDER WABISZCZEWICZ
(Białoruś)

СОСТОЯНИЕ СОХРАННОСТИ И ХАРАКТЕРИСТИКА ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ ПЕРИОДА П РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ В ФОНДАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА БРЕСТСКОЙ ОБЛАСТИ

Создание и становление Государственного архива Брестской области (ГАБО) происходило в 1940–1941 гг. На заседании Брестского облисполкома 28 января 1940 г. рассматривался вопрос «О реорганизации и централизации архивного дела в Брестской области». «1. Все архивы правительственных учреждений, сословных и общественных организаций бывшего польского государства, действовавших до 17 сентября 1939 года, ликвидируются как ведомственные учреждения и организации, и хранящиеся в них дела и документы отныне входят в состав Единого Государственного архивного фонда «ЕГАФ».

2. Все дела и переписка правительственных учреждений, сословных и общественных организаций, законченные к 17-му сентября 1939 года, поступают в областной Государственный исторический архив Архивного отделения УНКВД Брестской области и в районные архивы районных отделений УНКВД Брестской области...»¹.

Чуть позже, 11 февраля 1940 г., было принято постановление СНК БССР о создании архивных отделов при управлениях НКВД западных областей и областных архивов². В соответствии с ним был создан и ГАБО.

Решением Брестского горисполкома от 1 февраля 1940 г. для нужд архива было передано временное помещение на ул. Зигмунтовской, 17³. А 9 августа 1940 г. решением Брестского горисполкома архивному отделу НКВД Брестской области и Государственному архиву Брестской области было выделено 2-этажное здание по ул. Белостокской, 42⁴ (ныне ул.

¹ Государственный архив Брестской области (далее – ГАБО), ф. 733, оп. 1, д. 1, л. 16.

² Там же, л. 36.

³ Там же, л. 31

⁴ Там же, л. 62.

Советских пограничников, 34), где в межвоенное время располагалась Брестская поветовая комендатура и следственный отдел государственной полиции. В этом здании находились архивные фонды межвоенного времени до 2011 г.

К июню 1941 г. в фондах ГАБО было сконцентрировано около 500 тыс. ед. хр. за 1800–1939 гг.⁵ Среди них основную массу составляли документы Полесского воеводского управления, поветовых староств, Брестской казённой палаты, судебных органов, прокуратуры, полиции, земельных управлений, промышленных предприятий, попечительства Брестского (Полесского) школьного округа и др.

Активной разработкой и использованием документов архива занимались органы НКВД. Об этом свидетельствует акт проверки ГАБО от 15 августа 1940 г.:

«[...] В архиве хранится 87 различных фондов, большая часть которых находится в неразработанном состоянии. В первую очередь разрабатываются архивные материалы 2-го отдела Генштаба IX корпуса бывшей польской армии и следственного отдела Брестской поветовой полиции, с составлением картотеки на лиц с компрометирующими материалами. Разрабатываемые архивные материалы используются в оперативной работе органов НКВД. Количество выдаваемых справок органами НКВД до 100 штук в день. Сотрудники архивного отдела и госархива работают наравне с сотрудниками оперативных отделов УНКВД, т.е. с 9 до 17 и с 21 до 2-х часов»⁶.

Из доклада начальника Брестского архивного отдела УНКВД И.С. Никишина наркомму внутренних дел БССР Л. Цанаве (16 октября 1940 г.).

«[...] за июль, август, сентябрь и первую половину октября выдано органам НКВД 2257 архивных справок на лиц с компрометирующими материалами. Выявлено в процессе разработки и переведено с польского языка на русский около 500 печатных листов архивных материалов, отражающих формы и методы бывшей польской разведки. Всего органами НКВД выдано на лиц с компрометирующими материалами 5677 архивных справок. Разработан материал по истории возникновения и деятельности основных контрреволюционных партий и организаций, существовавших на территории всей Польши [...]»⁷.

Военные события 1941—1944 гг. стали серьёзным испытанием для ГАБО. Из-за молниеносного наступления войск гитлеровской Германии на СССР эвакуация архивных фондов из Бреста в советский тыл не была проведена. Во время немецко-фашистской оккупации в здании архива

⁵ Там же, д. 19, л. 1.

⁶ Там же, оп. 3, д. 2, л. 14.

⁷ Там же, д. 1, л. 25, 26.

находилось гестапо. С документами проводилась работа в ограниченном объёме исключительно немцами. Было уничтожено 30 тыс. ед. хр., вывезены в немецкий тыл — около 20 тыс. ед. хр., 50 тыс. карточек (картотека следственного отдела польской государственной полиции). На момент освобождения города от немецко-фашистских захватчиков (конец июля 1944 г.) там сохранилось 25 фондов (450 тыс. ед. хр.)⁸. Часть документальных материалов была свалена в сырых подвалах, где полностью сгнили около 5 тыс. ед. хр., повреждены — около 10 тыс. ед. хр., остальные были на чердаке (из них половина — в россыпи)⁹. Научно-справочная библиотека была свалена в кучу в читальном зале. Примерно 1/5 негативов и позитивов фотодокументов была побита. Полностью был уничтожен учётно-справочный аппарат.

В 1944–1949 гг. в ГАБО была развёрнута работа по систематизации документов польских учреждений и организаций. При упорядочении архивных материалов к ним заново составлялся учётный и научно-справочный аппарат, создавались условия для обеспечения сохранности документов¹⁰. Однако наблюдалось отсутствие квалифицированных и опытных архивных работников. Например, в 1946 г. из состава сотрудников архива высшее образование имел только 1 человек, незаконченное высшее образование — 2 человека, среднее и неполное среднее образование — 10 человек. Стаж работы сотрудников составлял: 5 и более лет — 1 человек, 1—3 года — 14 человек, до 1 года — 9 человек¹¹. Несмотря на это, к 1950 г. была проведена первичная систематизация документов (разбор россыпи).

В 1950-е–1980-е гг. происходило дальнейшее становление ГАБО. В 1950-е гг. была развёрнута работа по научно-технической обработке документов, а также проводилась экспертиза научной и практической ценности документов фондов, связанных с деятельностью учреждений и организаций II Речи Посполитой. В архиве сложился высококвалифицированный кадровый состав.

Согласно решению Брестского областного Совета депутатов от 5 февраля 1954 г., были созданы филиалы ГАБО в Пинске и Барановичах на базе бывших областных архивов (Государственного архива Пинской области и Государственного архива Барановичской области) по причине ликвидации Пинской и Барановичской областей¹². Осуществлялась передача документов

⁸ Polska–Białoruś. *Wspólne dziedzictwo historyczne: przewodnik po materiałach archiwalnych 1918–1939*, t. 1, *Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego, Archiwum Państwowe Obwodu Grodzieńskiego*, oprac. i red. nauk. E. Rosowska, A. Smalianczuk, A. Wabiszczewicz, A. Wielikij. Warszawa, 2013, с. 19–20, 39–40. ГАБО, ф. 733, оп. 1, д. 19, л. 1.

⁹ ГАБО, ф. 733, оп. 1, д. 19, л. 1.

¹⁰ *Государственный архив Брестской области. Путеводитель по фондам 1919–1939*, сост.: А.В. Теребунь [и др.]; редкол.: А.Г. Карапузова (гл. ред.) [и др.]. Брест 2010, с. 8.

¹¹ ГАБО, ф. 733, оп. 1, д. 27, л. 5, 6.

¹² Там же, оп. 1, д. 151, л. 1, 2.

в ГАБО из г. Барановичи. Особенно массивной была передача в 1966 г. в ГАБО фондов из филиала в г. Пинске (фонды учреждений и организаций Пинского, Лунинецкого, Столинского, Дрогичинского поветов).

На протяжении 1948–1963 гг. проводилась экспертиза ценности документов фондов. Выделялись к уничтожению документы, которые не имели научной и практической значимости. Например, в фонде 1 «Полесское воеводское управление» было выделено и уничтожено 6492 дела и 455 кг россыпи¹³, в фонде 2042 «Прокуратура Пинского окружного суда» — 58 595 дел и 145 кг россыпи (дела по обвинению в нарушении правил военного учёта, оскорблении личности, мелких кражах, клевете и др.)¹⁴. В 1951, 1954, 1955 гг. в фонде 59 «Попечительство Брестского школьного округа» были выделены к уничтожению 6629 дел и 500 кг россыпи (акты приёмки строительных работ и осмотра школьных помещений, сметы на хозяйственные расходы, заявления учителей о выдаче денежных авансов, письменные работы учащихся по математике, физике, иностранному языку, ведомости инвентаризации имущества и др.)¹⁵. В 1952 г. в фонде 60 «Полесское окружное земельное управление» были выделены к уничтожению 623 дела (приходно-расходные финансовые документы (счета, квитанции) на приобретение измерительных инструментов и канцелярских принадлежностей, копии повесток о вызове граждан в окружную земельную комиссию для выяснения спорных вопросов, инвентарные книги земельного управления, журналы регистрации входящих и исходящих документов, книги учёта телефонных переговоров, заявления граждан о выдаче планов земельных наделов и др.)¹⁶. В фонде 53 «Окружная палата государственного контроля Волынского и Полесского воеводств» были выделены к уничтожению 6845 дел¹⁷, в фонде 350 «Казённое правление налогов и казённых платежей Брестской казённой палаты, г. Брест» — 7551 дело¹⁸, в фонде 393 «Судебный следователь Брестского повета Брестского иногороднего отдела Пинского окружного суда» — 3080 дел¹⁹, в фонде 37 «Правление Пружанской гмины Пружанского повета» — 228 дел²⁰, а в фонде 2032 «Пинский мировой суд 1-го округа» — 23368 дел в 1950 г. и 2786 дел в 1953 г.²¹ Среди документов судебных органов, прокуратуры признавались не имеющими значимости дела по обвинению граждан в мелких уголовных преступлениях, нарушении установленных

¹³ *Polska-Białoruś. Wspólne dziedzictwo...*, с. 100.

¹⁴ Там же, с. 164.

¹⁵ Там же, с. 128.

¹⁶ Там же, с. 112.

¹⁷ Там же, с. 141.

¹⁸ Там же, с. 108.

¹⁹ Там же, с. 166.

²⁰ Там же, с. 88.

²¹ Там же, с. 159.

правил. Например, в фонде 68 «Брестский иногородний отдел прокуратуры Пинского окружного суда» в 1951 г. были выделены к уничтожению 38512 дел — дела по обвинению в мелких кражах, нарушении правил торговли и уличного движения, прекращённые дела из-за отсутствия улик²².

В 1960-е–1980-е гг. происходило усовершенствование научно-технической обработки (описей), создание научно-справочного аппарата, микрофильмирование отдельных фондов.

В то время были ограничения в использовании целого ряда документальных материалов. Кроме дел, которые были в описях открытого хранения, имелись также недоступные для исследователей дела, включённые в описи закрытого хранения. Как правило, засекреченными были части фондов. Лишь небольшое количество фондов было засекречено полностью. Под влиянием общественно-политических процессов в Советском Союзе осуществлялись определённые шаги по облегчению доступа к закрытым ранее архивным источникам. Во время «хрущёвской оттепели» в 1955–1958 гг. была проведена передача части дел ГАБО (документов органов полиции, казённых правлений, банков, надлесничеств, правлений гмин и др.) на открытое хранение в результате целевого рассекречивания. Следующая передача документов ГАБО на открытое хранение в результате целевого рассекречивания, но уже в намного больших масштабах, развернулась во время горбачёвской перестройки и гласности — в 1988–1991 гг. Процесс целевого рассекречивания документов был завершён уже в постсоветский период. Только в 1988 г. было рассекречено 2540 ед. хр. из 96 фондов, в том числе 95 фондов были рассекречены полностью²³. Стали доступными для исследователей рассекреченные документальные материалы Полесского воеводского управления, поветовых староств Полесского воеводства, гминных правлений, органов полиции (Полесской воеводской и поветовых комендатур государственной полиции), армии (командования корпуса № 9), Берёза-Картузского лагеря, тюрем, судов, канцелярий адвокатов, попечительства Полесского (Брестского) школьного округа и др.

В 1991 г. — в начале XXI в. деятельность ГАБО приобрела полифункциональный характер. Архивные документы свободно используются для решения научных, практических, социально-культурных задач учреждениями, организациями, гражданами не только Беларуси, но и Польши, других стран. Проводится усовершенствование научно-технической обработки, описей фондов. Были созданы объединённые архивные фонды в результате соединения малообъёмных фондов. Продолжается улучшение материально-технической базы архива.

²² Там же, с. 165.

²³ ГАБО, ф. 733, оп. 1, д. 1148, л. 68.

Территорией происхождения документальных материалов ГАБО является преимущественно бывшее Полесское воеводство и Барановичский повет Новогрудского воеводства межвоенной Польши (теперь эти земли преимущественно в пределах Брестской области Беларуси).

Однако в ГАБО хранятся также документы, территорией происхождения которых являются и другие воеводства, поветы II Речи Посполитой. Например, в фонде 1 «Полесское воеводское управление» (*Urząd Wojewódzki Poleski*, 26152 ед. хр.) имеются отчёты, информационные материалы и другие документы не только полесского воеводы, но руководителей Белостокского, Виленского, Новогрудского, Волынского, Люблинского, Львовского и других воеводств. Фонд 102 «Брестское государственное управление посредничества в трудоустройстве и опеки над эмигрантами» (*Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy i Opieki nad Wychodźcami w Brześciu*, 367 ед. хр.) содержит переписку с государственными управлениями посредничества в трудоустройстве и опеки над эмигрантами в других городах (Белостоке, Новогрудке, Кракове, Лодзи, Хелме, Луцке, Кельцах). В фонде 50 «Брестская казённая палата» (*Izba Skarbowa w Brześciu*, 15 497 ед. хр.) находятся протоколы конференций начальников казённых правлений Варшавского, Виленского, Брестского, Лодзинского, Львовского и других финансовых округов.

Циркуляры, распоряжения, указания, инструкции Беловежской и Седлецкой дирекций государственных лесов, карты лесовосстановления надлесничеств и др. информация по лесному хозяйству изложена в ряде фондов ГАБО: в фонде 1575 «Беловежская государственная дирекция государственных лесов» (*Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Białowieży*, 20 ед. хр.), фонде 2449 «Седлецкая окружная дирекция государственных лесов» (*Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Siedlcach*, 210 ед. хр.) и фонде 1576 «Радомская окружная дирекция государственных лесов» (*Okręgowa Dyrekcja Lasów Państwowych w Radomiu*, 38 ед. хр.).

Так как в границы попечительства Полесского (Брестского) школьного округа входили Полесское воеводство, Новогрудское воеводство (Барановичский, Несвижский, Столбцовский поветы), Белостокское воеводство (Белостокский, Бельский, Высоко-Мазовецкий, Ломжинский, Остроленковский, Островский, Сокульский, Щучинский поветы), то источники по истории образования, культуры на указанных территориях стоит искать в фонде 59 «Попечительство Брестского школьного округа» (*Kuratorium Okręgu Szkolnego w Brześciu*, 19 662 ед. хр.), фонде 310 «Поветовые школьные инспекции Полесского школьного округа» (*Powiatowe inspekcje szkolne Poleskiego Okręgu Szkolnego*, 1069 ед. хр.). Представляют интерес и документальные материалы частной гуманитарной гимназии совместного обучения в Белостоке (*Prywatne Humanistyczne Gimnazjum Koedukacyjne w Białymstoku*) из фонда 402 (4 ед. хр.) — протокол экзаменационной

комиссии о приёме экзаменов на аттестат зрелости выпускника Рызикова Лейбы (1938 г.), табели успеваемости учащихся.

Целый ряд документов будет полезен при изучении деятельности полиции, тюрем. В фонде 2000 «Поветовые комендатуры государственной полиции Белостокского, Варшавского, Виленского, Волынского, Келецкого, Краковского, Лодзинского, Люблинского воеводств (*Komendy powiatowe Policji Państwowej z terenu województw białostockiego, warszawskiego, wileńskiego, wołyńskiego, kieleckiego, krakowskiego, łódzkiego, lubelskiego*, 127 ед. хр.) в 2004 г. были выявлены документы Келецкой поветовой комендатуры государственной полиции. Вероятнее всего, что документы структурных подразделений фондообразователя были эвакуированы польскими армейскими и полицейскими формированиями в сентябре 1939 г. Хотя комплекс дел является незначительным, но имеются некоторые оригинальные документы — декларации интернированных украинцев, заключённых в лагере Стжалково (Слупский повет, 1924 г.), сведения о разведывательной и диверсионной деятельности немецких политических партий и организаций во II Речи Посполитой (1939 г.) и др.

Всего 3 ед. хр. — циркуляры Министерства юстиции II Речи Посполитой, переписка с подведомственными учреждениями и тюрьмой г. Виснич повета Бохня Краковского воеводства — содержатся в фонде 1999 «Висничская тюрьма» (*Więzienie w Wiśniczu, powiat bocheński*). В самостоятельный фонд документы были выделены в 2004 г. (их первичная обработка в фонде Пинской поветовой комендатуры государственной полиции произошла в 1946–1953 гг.).

Из целого ряда фондов польской армии следует выделить фонд 363 «Центр подготовки резерва пехоты в Ружане-на-Нарве Командования корпуса округа № 1» (*Ośrodek Wyszkolenia Rezerw Piechoty w Różanie nad Narwią*, 422 ед. хр.). Данный центр подготовки резерва пехоты находился в гмине Щавин Остроленковского повета Белостокского воеводства. В фонде имеются приказы, распоряжения и инструкции Министерства военных дел II Речи Посполитой, центра подготовки резерва пехоты в Ружане-на-Нарве, переписка, рапорты командиров подразделений, а также личные дела и списки военнослужащих, списки офицеров запаса и др.

Документы Пинского отдела общества с ограниченной ответственностью «Эмиграционный синдикат» (*Syndykat Emigracyjny sp. z o.o. Oddział Okręgowy w Pińsku*) (фонд 2082), которых насчитывается 1513 ед. хр., дают возможность проследить европейскую континентальную, заокеанскую эмиграцию населения Полесья. Среди них присутствуют циркуляры, распоряжения, указания, инструкции Министерства внутренних дел II Посполитой, Эмиграционного синдиката и переписка о порядке и условиях эмиграции населения, транспортировке эмигрантов в различные страны Европы (Францию, Бельгию), Ближнего Востока (Палестину),

Южной и Северной Америки (Аргентину, Бразилию, Парагвай, Уругвай, Канаду), Австралию и др.

Полезными для исследования репатриации населения в первой половине 1920–х гг. представляются списки беженцев Первой мировой войны, возвращавшихся в Польшу из различных губерний, городов советской России, восточных земель Беларуси (Москвы, Петрограда, Самары, Саратова, Казани, Иркутска, Красноярска, Перми, Томска, Тюмени, Кустаная, Семипалатинска, Ташкента и др.), которые находятся в фонде 723 «Барановичское отделение Варшавского распределительного эвакуационного пункта Польской делегации по делам репатриации» (*Delegacja RP w Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji, Punkt Rozdzielczo-Ewakuacyjny w Warszawie, Oddział w Baranowiczach*, 281 ед. хр.).

Таблица 1. Проблемно-тематическая характеристика документов 1918–1939 гг., которые хранятся в Государственном архиве Брестской области²⁴

	Количество фондов	Количество описей фондов	Количество единиц хранения
Выборы в Сейм и Сенат	1	11	2203
Местные органы государственной власти (воеводское управление, поветовые староства и др.)	16	52	70 677
Органы местного самоуправления (городские магистраты (управления), правления гмин и др.)	61	83	28 478
Органы полиции	12	23	16 712
Суды, прокуратура	39	94	91 507
Адвокаты, нотариусы	44	44	3717
Лагерь, тюрьмы	9	18	19 355
Войска, пограничные службы, военизированные организации	26	36	16 720
Финансовые, налоговые органы, сбор акцизов, банки, ипотека	39	70	76 258

²⁴ Составлено автором; см.: *Polska-Białoruś. Wspólne dziedzictwo...*, с. 55–238; *Государственный архив Брестской области. Путеводитель по фондам 1919–1939*, с. 16–110.

Органы социального обеспечения	12	26	22 715
Сельское и лесное хозяйство	31	42	4504
Промышленность, транспорт, связь	13	15	2416
Общественные организации	8	10	1500
Учреждения образования, охраны здоровья	13	24	21 908
Структуры конфессий	4	9	4551
Эмиграция, репатриация	3	4	1800
Оценка и ликвидация разрушительных последствий Первой мировой войны	5	6	16 678
Всего:	336	567	401 699

16 фондов местных органов государственной власти насчитывают 70 677 ед. хр. Они охватывают как территорию всего Полесского воеводства, так и 8 его поватов (Брест, Дрогичин, Кобрин, Коссово, Лунинец, Пинск, Пружаны, Столин), а также Барановичского повета Новогрудского воеводства. Наиболее объёмным является фонд 1 «Полесское воеводское управление» (*Urząd Wojewódzki Poleski*) — 26152 ед. хр. В фондах упомянутых 9 поватовых староств насчитывается 41553 ед. хр. Одним из крупных является фонд 2001 «Пинское поватовое староство» (*Starostwo Powiatowe Pińskie*) — 24 194 ед. хр. В нём находятся документы об организации и деятельности Пинского поватового староства и подведомственных ему органов самоуправления, материалы об общественно-политическом движении и политических настроениях населения, о деятельности польских, украинских, белорусских, русских, еврейских политических партий и общественных организаций, о деятельности Полесского музея в Пинске, о состоянии сельского хозяйства, землеустройстве, проведении парцелляции, хуторизации крестьянских хозяйств, мелиорации земель и др.

Среди 61 фонда органов местного самоуправления (28478 ед. хр.) имеются 13 фондов (19 666 ед. хр.) магистратов (городских управлений): Полесское воеводство — 12 (Брест, Высоко-Литовск, Каменец-Литовск, Коссово, Лунинец, Логишин, Пинск, Пружаны, Столин, Берёза-Картузская, Городная, Давид-Городок), Новогрудское воеводство — 1 (Барановичи).

О характере хранящихся там источников свидетельствует обзор описей фонда 5 «Брестское городское управление» (*Zarząd Miejski w Brześciu*, 11 049 ед. хр.), где присутствуют сведения об ущербе, нанесённом г. Бресту в годы Первой мировой войны, уставы магистрата, протоколы заседаний городской рады, бюджеты города и отчёты об их исполнении, отчёты и сведения о деятельности магистрата, сведения об открытии и количестве промышленных предприятий и торговых заведений, о взимании с населения коммунальных налогов, о деятельности американской миссии в г. Бресте в 1919–1923 гг., о благоустройстве города, о работе лечебных учреждений, аптек, библиотек, культурно-просветительских и других учреждений. В фонде 2005 «Пинское городское управление» (*Zarząd Miejski w Pińsku*, 6509 ед. хр.) находятся регистрационные карточки жителей г. Пинска, списки жителей (по улицам), домовые книги, материалы о проведении Полесских ярмарок, личные дела служащих магистрата (городского управления) и подведомственных учреждений (аптекарей, врачей, акушерок, архитекторов, учителей, архитекторов, пожарников) и др. Важным историческим источником является копия дарственной грамоты короля Речи Посполитой Станислава Августа 1770 г. о признании магдебургского права г. Пинска. В 39 фондах гминных правлений (5061 ед. хр.) содержатся протоколы заседаний правлений гмин, избирательных комиссий, бюджеты гмин и отчёты об их исполнении, статистические сведения о количестве населения, крестьянских хозяйств, размерах посевных площадей, сведения о хозяйственных и общественных организациях, о парцелляции земель, налогообложении населения, о призыве в польскую армию, о строительстве и ремонте школ, дорог, мостов, о санитарном состоянии гмин и борьбе с инфекционными заболеваниями и др. В отдельных делах можно найти информацию личного характера (личные дела, списки членов правлений, рад гмин и др.). Например, в фонде 2030 «Гминные правления Столинского повета» (*Zarządy Gmin Powiatu Stolińskiego*, 255 ед. хр.) имеются списки членов гминных правлений, солтысов, радных, призывников, землевладельцев, анкеты воспитанников Столинского приюта, владельцев магазинов, списки населённых пунктов гмин.

Трагические последствия Холокоста предопределили слабую сохранность документов еврейских религиозных общин. В ГАБО имеется фонд 370 «Правления еврейских религиозных гмин Полесского воеводства» (*Zarządy Żydowskich Gmin Wyznaniowych Województwa Poleckiego*), который не выделяется многочисленностью дел (всего 53 ед. хр.). Комплекс документов фонда беден. Не сохранились материалы правлений еврейских религиозных гмин за 1925–1927 гг. Наиболее полно сохранились документы правлений Брестской и Пинской еврейских религиозных гмин, остальные гмины представлены фрагментарными документальными материалами (1–3 дела — правления еврейских гмин в Высоко-Литовске,

Давид-Городке, Домачеве, Столине) — протоколы заседаний правлений и рад гмин, избирательных комиссий, бюджеты еврейских религиозных гмин и др.

Учитывая то, что на протяжении многих десятилетий значительная часть документов органов полиции не была в открытом доступе для исследователей, видится необходимым выявление и введение в научный оборот новых источников об общественно-политической жизни северо-западных земель II Речи Посполитой. Из имеющихся в ГАБО 12 фондов органов полиции (16 712 ед. хр.) насчитывается 9 фондов (15 167 ед. хр.) поветовых комендатур государственной полиции. Среди оригинальных документов фонда 93 «Брестская поветовая комендатура государственной полиции» (*Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Brześciu*, 6305 ед. хр.) имеются анкеты и списки полицейских, списки домовладельцев, интернированных лиц, бывших военнослужащих формирований С. Петлюры, С. Булак-Балаховича, топографические планы гмин и др. (опись 4). В документах фонда 92 «Полесская воеводская комендатура государственной полиции» (*Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Brześciu*, 864 ед. хр.) есть донесения и информационные сообщения об общественно-политическом движении на территории Полесского воеводства, протоколы допросов, анкеты и следственные дела граждан, статистические сведения о преступности на территории Полесского воеводства, а также Минско-Мазовецкого повета.

Объёмными по количеству дел (91 507 ед. хр.) являются фонды судов и прокуратуры (всего 39 фондов). Особенно выделяются фонд 2031 «Пинский окружной суд» (*Sąd Okręgowy w Pińsku*) и фонд 69 «Брестский иногородний отдел Пинского окружного суда» (*Sąd Okręgowy w Pińsku, Wydział Zamiejscowy w Brześciu*) — соответственно 24 173 и 25 241 ед. хр. В фонде 2031 присутствуют дела по обвинению граждан в коммунистической деятельности, неподчинении органам власти, оказании содействия советским властям, участии в партизанских отрядах, в уголовных преступлениях, служебных злоупотреблениях, самовольной вырубке леса, выпасе скота и др. Там же имеются сведения о промышленных предприятиях и торговых заведениях, книги регистрации сельскохозяйственных кооперативов, магазинов, аптек, банков, отделений и филиалов представительств зарубежных фирм (Лондонской корабельной компании «*Cunard Line*», американской трансатлантической компании «*United American Lines*» и др.). Для изучения ревиндикации церковной собственности следует обратить внимание на дела 469–576 (опись 6) об установлении права пользования собственностью на недвижимое имущество, которые были инициированы по заявлению епископа Пинской римско-католической диоцезии К. Букрабы.

Пока слабо использовались исследователями документы канцелярий адвокатов, нотариусов — 44 фонда (3717 ед. хр.). Среди них есть материалы, связанные с громкими судебными тяжбами. Например, дела

о судебной защите пинского римско-католического епископа З. Лозинского (и заступившего после него К. Букрабы) по искам к Полесской духовной православной консистории о ревиндикации земли, недвижимого имущества православных церквей на территории Полесского воеводства (1928–1933 гг.) находятся в фонде 2328 «Адвокат Смигельский Владимир, г. Пинск» (*Adwokat Włodzimierz Śmigielski w Pińsku*, 236 ед. хр.).

Многочисленными являются документальные материалы финансовых и налоговых органов, учреждений по сбору акцизов банков, ипотечных отделов — 39 фондов (76 258 ед. хр.). Фонд 2177 «Ипотечный отдел Пинского окружного суда» (*Sąd Okręgowy w Pińsku, Wydział Hipoteczny*, 2494 ед. хр.) содержит дела о владении недвижимым имуществом (в алфавитном порядке названий населённых пунктов, имений, усадеб, хуторов, фольварков, деревень (по поветам), в городах — по улицам, домам), ипотечные книги и акты на право владения землей и другим недвижимым имуществом и др. При этом следует отметить, что часть документов фонда содержит материалы генеологического характера (метрические свидетельства, завещания и др.), многие документы датируются XIX-началом XX в. Заслуживают внимания и документы фонда 2071 «Пинское отделение Государственного земельного банка» (*Państwowy Bank Rolny, Oddział w Pińsku*, 7005 ед. хр.) — дела о продаже земли имений (опись 2, дела 3753–3894), переписка с администраторами и бывшими владельцами имений о продаже имущества и земли имений, дела о ликвидации задолженности имений банкам дореволюционной России (опись 2, дела 3895–4113). Имеется также список владельцев имений (опись 2, дело 4116), за которыми числилась задолженность бывшему Российскому дворянскому банку (1939 г.) и др.

Учитывая слабый уровень промышленного развития, отсутствие разветвлённой сети дорог в северо-восточных воеводствах межвоенной Польши, можно понять меньший объём фондов ГАБО, посвящённых промышленности, транспорту, связи — всего 13 фондов (2416 ед. хр.). В архиве хранятся документы наиболее крупных предприятий г. Пинска. Например, в фонде 2372 «Фанерная фабрика общества братьев Леопольда и Александра Лурье» (*Fabryka Sklejki, Spółka Braci Leopolda i Aleksandra Lurie*, 127 ед. хр.) можно найти сведения о реквизиции и вывозе оборудования, инструментов фабрики немецкими оккупантами в 1917 г. и переписку о возвращении машин и имущества фабрики, переписку с иностранными промышленными, торговыми фирмами о выполнении заказов и поставках готовой продукции за границу, о сбыте продукции, имуществе и доходах фабрики и др. О деятельности спичечной фабрики «Прогресс-Вулкан» в г. Пинске (фонд 2067) (*Fabryka Zapalek „Progress-Wulkan” w Pińsku*, 178 ед. хр.) свидетельствуют промышленные свидетельства фабрики, переписка по отчётности, труду, зарплате, закупке лесоматериалов, отчёты о количестве рабочих, зарплате рабочих и служащих, капиталовложениях, доходах

фабрики и уплаченных налогов, выписки из лицевых счетов фабрики в американских и польских банках и др. Однако немногочисленность уцелевших документов ряда предприятий не позволяет проследить их деятельность в полном объёме. Всего лишь 2-мя ед. хр., которые включают план завода, переписку с Пинским поветовым старостом, финансовым отделом по вопросам деятельности предприятия, акты и сведения о выпущенной продукции, образцы этикеток выпускаемых вин, представлен фонд 2306 «Медоварня и завод фруктовых вин Леи Гохштейн» (*Miodosytnia i Wytwórnia Win Owocowych Lei Hochstein*).

Войска, пограничные службы, военизированные организации охвачены 26 фондами (16 720 ед. хр.). Среди многочисленных источников в фонде 67 «Командование корпуса округа № 9, г. Брест» (*Dowództwo Okręgu Korpusu Nr IX w Brześciu*, 4836 ед. хр.) имеются приказы, распоряжения и указания Министерства военных дел II Речи Посполитой, армейских соединений, отчёты командования корпуса округа № 9, воевод и агентурные сведения об общественно-политическом движении, о деятельности политических партий, переписка о репатриации польских и советских военнопленных, личные дела военнослужащих и др. Личные дела и списки военнослужащих, учебные карты, схемы военно-технического характера, планы, чертежи находятся в фонде 2301 «84-й полк Полесских стрелков, г. Пинск» (*84 Pułk Strzelców Poleskich w Pińsku*, 99 ед. хр.). Там же хранятся некоторые материалы о событиях Первой мировой войны (приказы командования немецких воинских частей о ведении боевых действий в 1914 г.), документы о строительстве военных объектов и др.

В ряде фондов ГАБО сконцентрированы документы о призыве уроженцев отдельных поветов Полесского воеводства в польскую армию: фонд 269 «Брестская поветовая комендатура пополнения армии» (*Powiatowa Komenda Uzupelnień, Brześć*, 1650 ед. хр.), фонд 2080 «Лунинецкая поветовая комендатура пополнения армии» (*Powiatowa Komenda Uzupelnień, Łuniniec*, 4703 ед. хр.), фонд 2079 «Пинская поветовая комендатура пополнения армии» (*Powiatowa Komenda Uzupelnień, Pińsk*, 1770 ед. хр.). Среди них имеются учётные дела военнообязанных, дела о выдаче разрешений на выезд за границу, заявления о назначении пенсии по инвалидности, о приёме добровольцев, списки призывников, военнослужащих запаса и др.

Из фондов пограничных служб необходимо отметить фонд 2029 «Бригада «Полесье» Корпуса пограничной охраны» (*Brygada Korpusu Ochrony Pogranicza „Polesie”*, 50 ед. хр.). В делах фонда присутствуют сведения о дислокации подразделений Корпуса пограничной охраны и советских пограничных отрядов на польско-советской границе, протоколы заседаний и переписка советско-польской посреднической комиссии по разбору пограничных конфликтов, информация об общественно-политической

ситуации, хозяйственном состоянии советских и польских приграничных территорий и др.

Военизированные организации Полесского воеводства (*Organizacje Paramilitarne Województwa Poleskiego*) представлены в первую очередь фондом 268 (50 ед. хр.). В нём присутствуют лишь 5 организаций данного типа: Брестский кружок военной подготовки железнодорожников, г. Брест (дела 1–7); Коссовский поветовый комитет физического воспитания и военной подготовки, г. Коссово (дела 8–18); Пинский полицейский спортивный клуб при Пинской поветовой комендатуре, г. Пинск (дела 19–38); Пинский отдел военно-почтовой подготовки, г. Пинск (дела 39–46); Пинский поветовый инспектор по обследованию лошадей штаба корпуса округа № 9, г. Пинск (дела 47–49). Кроме того, имеются самостоятельные фонды окружных (Брест), поветовых правлений, кружков (Дрогичин, Лунинец, Пинск) Союза стрелцов, Союза резервистов и Союза офицеров резерва Польши, организаций польских легионеров, осадников и др.

Документы, связанные с деятельностью церковных структур основных конфессий (православных, католиков), находятся в 4 специальных фондах (4551 ед. хр.) — в фонде 2059 «Полесская православная духовная консистория» (*Poleski Konsystorz Prawosławny*, 4264 ед. хр.), фонде 2346 «Пинская епископская курия» (*Kuria Biskupia w Pińsku*, 182 ед. хр.), фонде 2060 «Пинская высшая римско-католическая духовная семинария имени Святого Фомы Аквинского» (*Wyższe Seminarium Duchowne im. św. Tomasza z Akwinu w Pińsku*, 90 ед. хр.) и фонде 2583 «Ляхвенский римско-католический костёл» (*Kościół Rzymskokatolicki w Łachwie*, 15 ед. хр.).

В целом, имеющиеся документы в фондах ГАБО являются ценными источниками для проведения исследований по истории многих народов (белорусов, поляков, русских, украинцев, евреев и др.). Во многом этому способствует свободный и относительно быстрый доступ ко всем документальным материалам периода II Речи Посполитой, которые хранятся в ГАБО. Для заинтересованных пользователей в читальном зале архива доступен научно-справочный аппарат (описи, проблемно-тематические, географические и другие указатели). Сохранение и использование документальных материалов обеспечивается высококвалифицированными и ответственными сотрудниками архива в надлежащих условиях в отдельном здании (Брест, ул. В. Хоружей, 15). К запросам пользователей проявляется уважительное отношение. Имеется возможность для получения ксерокопий документов, их сканирования. Является перспективным использование ценных источников (особенно тех, что ещё не были в научном обороте) для проведения исследований по отдельным темам. Архивные материалы будут полезными для изучения генеологии родов.

Однако существуют и проблемы в сохранении и использовании указанных документальных материалов. В частности, обострилась

проблема сохранения ряда архивных документов в связи с их плохим физическим состоянием, угасанием текстов и др. Также требуется перевод документальных материалов в цифровой формат (в предыдущие десятилетия проводилось микрофильмирование отдельных фондов), обеспечение доступа к ним не только в читальном зале, но и в Интернете. Необходимо проводить дальнейшее усовершенствование научно-справочного аппарата (в том числе и на польском, английском и других языках).